

Beşinci Sene

Yirmiikinci Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İÇTİMÂÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

Mart — 1932

İSTANBUL
Bürhanettin Matbaası
1932

İslâmda felsefe cereyanları

— 11 —

İBNİRÜŞT

3

V. Edyan — İbnirüştün Vahiy ile sâbit olan Dinler hakkındaki noktai nazarını izâh için iki mühim mebhase ihtiyâç vardır. Nübüvvet, Hikmet ile Şeriatın tevafuki ve akaidi Diniye bürhanları.

I Nübüvvet — Vahiy - Nübüvvet Vahiy ile sabittir. Vahiy akıl gibi marifete sebep olur.

Felsefenin ilân ettiği ezeli hakikatleri temin etmek için Vahyi ilâhiye lüzumu katî vardır. Vahiy tariki ile gelen İlim, akıl ilimlerini itmam etmiştir. Akılın âciz kaldığı noktaları Allâh Vahiy ile beyan eylemiştir. Vahye mazhar olan Enbiya, Cümhura hitap eden Hükemadır. Böylece iki hakikat vardır. Biri Enbiyanın haber verdiği hakikati Diniye, diğeri Hükemanın bildirdiği hakikati Felsefiye.

İbnirüşt Vahiy ile sâbit olan Nübüvveti iki cihetten tetkik eder.

1 — Enbiyanın var oldukları. 2 — Nübüvvet iddia eden zatın onlardan biri olduğu, davasında sabık bulunduğu. İbnirüşt her iki noktai nazarı Mantık ve Kur'an ile isbat ediyor. Dehriler gibi sözlerinin kiymeti olmayanlardan maada Feylesoflar, bütün halka İlme, saadetlerini tamamlayacak güzel amellere tenbih; fasit itikatları, kötü işleri meneylemek hususları kendilerine vahiy olan zevatın bulunduğu ittifak etmişlerdir. Şeray'î vaz'ı Vahiy ile olmakla bu zevat, Enbiyadır, bu hususda fitreti insaniyede malûmdır; nasilki hastalıktan korumak, kurtarmak

Tibba ait işlerden olduğu, sahibinin Tabib bulunduğu binefsihi malum ise Enbiyanın fiili de Vahiy ile Şera'i vaz'ı olduğu, bu fiil sahibinin de Enbiyadan biri bulunduğu öylece binefsihi malûmdur. Birinci cihete göre Enbiyanın var oldukları binefsihi malûmdur. Enbiya Vahiy ile Şer'i vaz etmişlerdir. İkinci cihete göre böyle olan zat Nebidir.

Mucize — Mucize bir harikadır, harikalar yalnız Enbiyadan sadır olur, harika nefsinde mümkün olup İnsan için mümteni olan şeylerle olur, yoksa aklen mümkün olmayan şeylerde olmaz, aklen mümteni olan şeyleri Enbiya için mümkün kılmağa asla ihtiyaç yoktur, işte sahih olan mucizeleri teemmül edince hep bu cinsten bulursun, bunun en beyyin olanı kitabı mübindir ki Asânın yilana inkilâbı gibi eşitmek ile değil, belki herkes için yapılan, kıyamete kadar yapılabilecek olan his ve itibar yolu ile Mucize olduğu sabittir. İbnirüşt Mucizeyi Berranî ve ehli olmak üzere ikiye ayırıyor: Berranî olan mucizeler Peygamber tesmiye olunduğu sifata münasip olmayan mucizelerdir, Hissi mucizeler gibi ki mütekellimenin tuttıkları yol budur. Berranî mucizeler iknaî, bazı cihetten Cümhüra layik ise de karışıklıklar Görülmekle yakini degildir, havâssa layik olmaz. Ehli mucize bilâkis Peygamber tesmiye olduğu sifata münasip olan mucizedir, İlmihak ve Amelihak, gaybı ihbar, Şeray'i vaz'ı gibi ki havâssın, Ulamanın, Felasifenin tuttıkları yol budur. Ehli Mucizede Cümhür ve havass müşterektir. Berranî Mucizeye İbnirüst bir takım şüpheler, itirazlar yağdırıyor, Cümhürün bunu fark edemeyeceğini ileri sürüyor. Ehli Mucize olan İlmihak ve Amelihak talim ile elde edilmeyip ancak Vahiy ile iktisap olunduğuna delâlet etmekle Berranî Mucizelere varit olan itirazlar ve şüpheler Ehli Mucizelere varit olmaz. Şöyleki evvlâ Kur'anımübünin mütezamin olduğu İlmi ve Amele ait ahkâm talim ile değil, belki Vahi ile iktisab ulunması mümkün olan şeylerdir. Saniyen Gayipten haber veriyor, çünkü henüz vucut bulmamış

olan birtakım haberlerin varlığını beyan ediyor, sonra nasıl bildirmiş, ne zaman bildirmiş ise öyle çıkıyor. Salisen Nazmikerim fikir ve reviyet ile meydana gelen nazmın ötesindedir. Teemmül olununca Şerin ehliye itimat edip Berraniye itimat etmediği zahir olur [1]. Gzalı de Cümhürimütekellimine muhalif olarak mucizei maneviyeye itimat etmekle İbnirüş bu bapta Gazaliden ayrı gitmiyor.

Akliyün nazariyesince Nübüevet bir hadisei ruhiye gibi pek yüksek kuvvete yükselmiş tabiati beşeriye melekesi gibi izah olunur, bu izah bütün İslâm Feylesoflarının da tekerrür eder. Mezheplerinin en mühim farikalarından biri budur.

“Mucize Peygamberlerin varlığına bir delildir, öyle bir tarikdirki Allah onu davet eden Peygamberi tasdik etmek için davetinin sihhatini tesbit etmiştir. Mucizeler Allahın varlığı, Saadetin varlığı, Fedâilin varlığı gibi bütün Şerayin mebadisidir, varlığında şüphe yoktur; varlığının keyfiyeti ise ukulibeşeriyeinin idrakinden aciz kaldığı emri İlâhidir, Şera’i mebadii Fedâil olmakla Fedail hasıl olmadan evvel onun mebadisini eyiden eyiye araştırmak vacip değildir. Felasifeden olan hükema indinde mebadii Şeraide söz söylemek cidalde bulunmak caiz değildir, bunu yapan onlara göre şiddetle te’dibe mühtaç olur, çünkü her sınaatin mebadisi bulunup bu sınaate nazar eden mebadisini teslim etmek, nefi ve iptâl suretile ona taarruz etmemek vacip olunca sınaati ameliyesi Şeriye buna daha lâyük olur. çünkü nazarlarında fedâilişeriye üzere yürümek zaruridir, artık herkese mebadii Şeriati teslim ve taklit Vacip olur, herhalde bunun vazı vardır, bunu inkâr, bunda münakaşa ise vücudü insani (Fazilet itibarile) berbat eder, işte bkndan naşi Zındıkları öldürmek vacip olur, “Şerayi İnsanda Fedâili Ahlâkın bulunması

[1] İbnirüş (وقالوا لن نؤمن بك الآية) Nazmicelilini bu bapta Şahid gösteriyor.

için Fedâili Nazariye ve sanayii Ameliye için zaruridir, çünkü Hükemaya göre İnsanın daridünyada Hayati ancak sanayii ameliye ile. daridünya ve Ahirette Hayati ise ancak Fedâili nazariye ile kaimdir, fedâili nazariye ve sanayii ameliyeden hiçbirisi fedâiliahlaksız tamam olmaz, Fedâiliahlak ancak Allâhı bilmek kurbanlar, Namazlar, Düalar ve buna mümasil olup Allaha, Melaike ve Enbiyaye hamdüsena gibi her millette meşru olan ibadat ile Allâhe Ta'zim itmek ile mümkün olabilir. İşte Avamı, fedâile sevkiden ancak bunlardır. Şerayi, mebadisi. Akil ve Şeriden alınan mebadii zeruriyei Medeniyedir. «Hakkında, mebadisi ukulibeşeriyenin fevkinde olan ümuri İlahiyedir, demek Vacip olunca esbabını bilmese de itiraf itmek lâzım gelir, buna mebni Mucizeler Dünyada intişar ve zuhur ettiği halde hakkında kudemaden hiçbirinin bir sözü yoktur, çünkü mebadii tesbiti Şerayi dir, Şerayi de mebadii fedâildir, İnsan mebadii Şer'îye üzere neşet iderse alelittak Fâdıl olur, eger İlimde rüsüh sâhibi Alimlerden olurda mebadii Şerayin birinde te'vile maruz kalırsa bu te'vili tasrih itmemek, hakkında birşey dememek vacip olur, nitekim Nazmi-celilde «والراسخون في العلم آمتابه» varit olmuştur. işte Şerayi hüdüdi, işte Ulema hüdüdi.

İbnirüşť hüdüdü Şer'a ihtimam ider, birtakım İslam Feylesofları gibi laübalillik göstermez idi «Şeriat yolu bütün halk için müşterek bir yol ile hikmet olmakla Hükemaca da Serayi vacip olur, Felsefe yolu Ukala olan bazı nase seadeti tarif yolu olmakla onün şanı hikmet öğrenmekdir». Şerayi, Cümhura talimi kast idiyor, hiçbir Şeriat yokturki hükemaya mahsus olana tenbih itmeyüp Cümhura iştiraklerine ihtimam itmsün, hâvass olan hükemanın bulunmaları, saadeti elde itmeleri ancak avam olan Cümhura müşareket sayesinde, bundannaşi havâssın çocukluk ve neşeti veya havâss sınıfına nakli zamanında olmak üzere hayatında avama mahsuss olan talim, zarurî olur, bunun

zaruretindedir ki kendini meşgul iden şeyi, neş'et ettiği mahallin mezheplerini hafif görmemeli bunu güzel bir surette te'vil etmeli, müesses olan din âleyhinde söz söylememeli, bu talimden maksadın avâma mahsus olup havâssa mahsus olmadığını da bilmeli; Havâss neş'et ettiği mebadii Şeriyede bir şüpheyi veya Enbiyaya münakız bir te'vili tasrih idüp Enbiya yolunu bırakırsa halkın tekfir itmesini, neş'et ettiği Millet arasında Küfür ukubetine hak itmiş olur, Havas bulunduğu zamanda Şerayin hepsini de hak bilse yine efdal olanını ihtiyar itmek, efdal olan Şeriatin kendisinden efdal olan Şeriat ile mensuh olacağına itikat eylemek vacip olur; buna mebni İskenderiyede halkı talim eden Hükemaye Şeriatı İslâmiye baliğ olunca Müslüman, Biladi Rûmdaki Hükemaye Şeraiti İseviye baliğ olunca Hıristiyan olmuşlar idi. Vahiy sahipleri olan Enbiyada dâima hikmet vardır her Nebi Hakim ise de her hakim Nebi degildir, belki Enbiya varisleri olan ulemadır demek doğrudur, bürhân sınaatlerinin mebadisinde mevzualar, musadereler bulununca Vahiy ve Akıldan me'hüz olan Şerayide de bulunması evleviyetle Vacip olur, Vahiy ile olan Şeriatte Akıl da karışır, yalnız Akıl ile Şeriatin bulunması mümkün olduğunu kabul eden kîmseye Akıl ile Vahiden istinbat olunan Şerayiden daha nakıs olacağı zarurî olarak lâzım gelir; mebadii amelin taklit tariki ile alınmasının Vacip olduğuna hep ittifak etmişlerdir çünkü amelin Vacip olmasına bürhan ancak amali hulkiye ve ameliyeden hasıl olan fedâilin varlığı ile vaki olur; bu sözlerden bütün hükemanın her millette âmâli meşrua mebadisini vaz eden Enbiyaya taklidi kabul ettikleri apaçık anlaşılır. Hükemaya göre mebadii zaruriyenin memduh olanı Cümhuari âmâli fadılâya terqip edeneldir, taki bu mebadî üzere neşet edenler diğer mebadî üzere neşet edenlerden efdal olalar, Milleti İslâmiyedeki Namaz, âmâli fudılâya terqip eden maad gibi.

Buna mebni cismani ile temsil ruhâni olan temsilden efdaldır, Nusus Ahiretteki Vücutün bu dünyadaki Vücutten âlâ bir neşette bulunacağına, Ahiretteki tavrın bu dünyadaki tavadan efdal olacağına delâlet ediyor, şüur ve idrakten âri olan sureti cemadiyelerin şüur ve idrak sahibi sureti Akliyelere intikali gibi mevcudu vahidin bir tavadan diğer bir tavra intikal itikadında bulunan kimsenin bunu inkârı asla lâayık değildir; bu hususta şüphe edüp taarruza geçenler, şerayi ile ve fedâili iptâl yolunu tutan Zındıklardır ki bunlarca Gayei Beşeriye ancak lezzetler ile lezzetlenmektedir; [1] bunda hiçbir kimsenin şüphesi yoktur; böyle Zındıkları ele geçirirlerse eshabi Şerayi de Hükema da öldürürler. İbnirüştün bu şiddeti Gazaliye karşı hüccetin takviye maksadile olacak.

İbnirüşt edyan hakkında pek ziyade musameha gösteriyor, hiçbir Hakime mebadii ammesi hakkında söz söylemiyor, her şeriat havâss ve avama tenbihi vacip olan şeyi tenbih ediyor, bütün edyan İnsanı Dünya ve Ahirette seadete iletmek yolunda fedâili tergipten başka bir gaye takip etmiyor. İbnirüştün edyan hakkındaki bu sözleri her ân şerefinefsine, tam bir nezahetine, kemali edebine delâlet eder.

İbnirüşt bu sözlerle uhuvvet ve İnsaniyet mebadisi üzere toplanmak gibi yeni fikirlere mübeşşir oluyor, Şarkta hakiki bir itilâf, elden geldiği kadar bir uhuvvet dairesi çiziyor, « كونا عباد الله اخوانا » Hadisi şerifinin masaddakını ilân ediyor.

İbnirüşt İslâm Dinini diğer Dinlere namütenahi surette fâik buluyor. Edyanın hatimesi olduğun ileri sürüyor, bütün İnsanlara şamil umumî bir Din görüyor. İbnirüşt yalnız Zındıklara müsamaha edemiyor bunları Şerayi ve Fedâil düşmanı biliyor.

II Şeriat ile Hikmeti Cemı — İbnirüşt bu mevzua gayet ehemmiyet veriyor, bu hususta “faslülmeğ al fima beynel”

[1] Renan Zındıkları Epikoresiler gösteriyor. Farapî Ebikors etbana eshabellezze diyor.

hikmeti veşşerîâtî minelittisal risalesini yazıyor. Cemi meselesini eslafına fâik bir surette yapıyor. Bir şey hakkında hüküm vermeden evvel onu tahlil ediyor, itidali gözederek dakik bir Mîzan ile tartıyor. İbnirüştün nazarında Felsefe Şeriatin Getirdiği herbir şeyi tafahhus eder, Felsefe onu idrak ederse ne âlâ; artık iki idrak birleşmiş olur, böylece marifet en kâmil en tam olur, şayet Felsefe idrak edemez ise Aklibeşerinin Şeriatin getirdiği şeyde kusuru bilinir, nitekim Cümhur için Meadi umuri cismaniye ile temsil, ruhaniye ile temsilden efdaldır.

İbnirüşt evvelâ Felsefeye, Mantık İlimlerine nazar itmenin Mübah veya memnu; veya Vacip olup olmadıklarını araştırıyor. Ayetler ile Şer'in mevcudata nazar itmenin, nazari aklinin vücudine istidlal idiyor, nazarın da türlü türlü yapılan kıyasların en tammı ve mükemmeli olan bürhan ile tertip olunacağına geçiyor, nazar bürhan ile Vacip olunca bürhanların envaini ve şeraitini, kıyasi-bürhanînin ne ile kıyasicedelî ve hatâbî ve muğaletiye muhalif olduğunu bilmek lâzım geliyor, Fakihe kıyasi Şer'i Vacip olduğu gibi nazar ehline de kıyasi Akli vacip oluyor, artık Felsefeye, Mantık İlimlerine nazarın vücubi neticesine varıyor; daha sonra Hakim olan zatin akli Beşerinin semerelerini ıktitafi, Felsefe tarihini, kudemaden istifadeyi tavsiye idiyor da «Hakka muvafık olanı kabul idüp seviniriz, onlara teşekkür ideriz, hakka muvafık olmayana tenbih ider, ondan kaçınırız, onları de mazür görürüz» diyerek tenkit bususunda ne nezih bir lisan kullanıyor, kudemanın Kitaplarına nazar idenlerin dâlâlete düşeceklerini ileri süren Fukahanın sözlerini şiddetle ret idiyor, «ya fitretin noksanından veya nazarın süi tertibinden veya Şehvât galebesinden naşi gibi birtakım arizî sebeplerden naşi dâlâlete düşülebilir yoksa doğrudan doğruya düşülemez, tabiati ile, zati ile müfid olan bir şeyi arizî bir mazarrattan naşi terk itmek lâzım

gelmez, kudemanın maksatları aynı ilc Şerin bizi teşvik ettiği maksatlar olunca Kitaplarına da nazar Şer'an Vacip olur. Bizim Şeriatî İlahiyemiz haktır, nasîn tasdik hususunda tabiatleri mütefavittir bazısı cedel sözlerle, bazısı hatabe sözlerle, bazısı bürhan sözlerle tasdik ider; [1] nazari bürhanînin Şeriatin getirdigine muhalif olmadığında hiç şüphe yoktur, çünkü hak hakka zıd gelmez, belki uygun gelir, ona şahid olur. Nazaribürhaninin müeddi olduğu şey hakkında Şeri'ya sâkit veya nâtıkdır, sâkit ise burada asla teâruz yoktur, tpkı sâkit olan ahkam gibidirki Fakih onu kiyasişe'rî ile istinbat ider. Şayet nâtık ise onun zahiri muvafık ise burada sözümüz yoktur, fakat muhalif ise te'vil yani lisani Arap adeti üzere manayi hakikîden manayi mecaziye hamil itmek lâzımdır; Fakih birçok ahkami Şer'iyede bunu yaparsa bürhan sahibinin yapması daha münasip olur». Görülyorki İbnirüşt Akli zahirişer'a tercih idiyor Fakihin kiyasını zannî, Hakimin kiyasını yakînî buluyor. İbnirüşt nazarında ameliyatta İcma takarrur edebilsé de nazariyatta İcma yakînî olarak takarrur edemez, bundan naşi nazariyatta İcma zannî bulmakla te'vil babında İcmaî bozmanın Küfrüne gitmiyor, bunu da Ebülmaali ve Ebulhamidi Gazalî gibi bir takım Eimmei nazarın sözlerle ihticac ediyor.

İbnirüşt Şer'in maksadını iki şeyde hulâsa ediyor "İlmi Hakki talim, Ameli Hakki talim,, İlmi hak Allah ve sair mevcudatı olduğu gibi bilmek, Ameli hak da seaadete kötüren ef'ale imtisal, Şekavete ileten efalden ictinap etmektir. İbnirüşt bu hususta nası üç sınıfa ayırır. 1 - Asla te'vil ehli olmayan hatabe yolunda giden Cümhuri gâlip 2 - Te'vil ehli olup tab'an ve âdeten cedel yolunu tutan mütekellime. 3 - Te'vil ehli olup tab'an ve sınaaten bürhan yolunda giden Felâsifedir. Bu halde Selefiye hatabî, Mütekellime Cedeî, Felâsife bürhanî oluyorlar, İbnirüşt Cümhuri Galip.

[1] İbnirüşt (ادع الى سبيل ربك الآية) nazmi kerimini böyle anlıyor.

Kitaplarında değil fâsit, sahih te'vili de zikir etmeği Vacip gormiyor. Hikmeti Şeriatin arkadaşı, süt karadaşı, herikisini tabiatile arkadaş, cevher ve garize itibarile dost yapıyor, dosttan gelen eza ve cefa düşmandan gelen eza ve cefadan daha şiddetli ve ağır olduğunu ortaya koyarak Şeriat ile Hikmetin arasındaki buğzuadavet ve münazaa vukuunda Şeriatin hikmetten pek ziyade eza ve cefa gürdüğünü söylemekten çekinmiyor; çok kerre Şeriatin cahil dosttan da eza ve cefa gördüğünü beyandan geri kalmıyor; cahil dostları da fırkaları gösteriyor. İbnirüşt Şeriat ile Hikmet arasını tevfikî beyan ettiktön sonra Hikmeti İstidadi fitrî ile mümtaz olan hâvâssa hasretmeği kasederek «Elkeşfu an menahicil edille» yi yazıyor, netekim İbnitufeyil bu yolu açarak Cümhurun dekaiki Hikmeti anlayamayacaklarını, hakaika muttali olmayacaklarını Şeriat ile Hikmeti cem meselesinden sonra temsil etmiş idi. İki Endülüs Fy-lesufu bu meselede Horasan Hakimi Gazaliye muarız idiler, Gazalî Hükemanın reylerini anladığı kadar Cümhura sarahaten bildirmekte idi. İbnirüşt Cümhura, Hikmet ile şeriat arasını tevfikî, ne Hikmeti, ne Hükemanın reylerini müsaade etmiyor, Cümhuru yalnız zahiri şer'a kasır ediyor, netekim bu ikinci kitabında tasrih ediyor, zaten bu kitap evvelki kitabın tekmilesi idi, bazı aksamını tevsi ediyor idi, cevelanı dar bulunduğundan naşi kasden veya bahsin dal budak sarmasından dolayı sehven bıraktığı bazı noktaları da ilâve ediyor. Şeriat iki kısımdır: Zahir, Müevvel; elfazı Şerin hepsi müevvel de değil, gayri müevvelde, zahiri Cümhura, müevveli Ulemaya Farzdır. Cümhur Şeriatî zahirine hamleder, te'vili bırakır Ulemaya da Cümhur için te'vili araştırmak helal değildir. Bu kitabın asıl gayesi evvelki Kitab da geçen te'vil meselesini, usul ve fûruini tâmik etmeksizin iyiden iyiye araştırmak, Şâriin Cümhur için kastettiği zahiri Akaidi bulup çıkarmaktır: İbnirüştün cem ve tevfikî şu mebd'elere mebnidir. Şeriatin

zâhir ve bâtını vardır. Havâss zâhir ve bâtını bilir, Avama yalntz zâhiri bilmek, Havâssa ise Akle muvafık olmayan zâhiri te'vil etmek vacipdir, megerki mebadide ola; mütearız zâhirlerin vürudına sebep İlimde râsih olan zevate, zâhir ve bâtını cem eden te'vili tenbih etmektir.

Herbir asırda Ulema vardırki Şeride bir takım eşyanın hakikatını bütün nasa bildirmegi lâyük görmezler, netekim Hazreti Ali“nasa Tanıya bilecekleri şeyi haber verin, tanıyamıyacıkları şeyi bırakın„ demiştir. bu halde Şeride zâhir vardırki te'vili caiz değildir, mebâdisini te'vil Küfür, mebâdisi olmıyanı te'vil bad'atdır, yine zâhir vardırki ehli bürhana göre te'vili Vacip, zâhire hamil Küfürdür, ehli bürhan olmayan te'vil zâhiriden ihrac Küfür veya bid'attır; İnsanlar arasında bir takım zevat vardırki tahayyüllerine göre tasdik ederek tahayyüllerine uymayan bir şeye nisbeti olan bir mevcudu tasdik pek güç olur, bu halde te'vilât ancak ehli bürhan kitaplarında olnr, çünkü orada ancak ehli burhân tarafından varid olur;

Elhasıl Kürtübe Kadîlküdati, Endülüs Feylesofi “Din tedkikati ancak ilim ile yapılır„ davasını, Din, hakayıki bütün halk tarafından anlaşılması kolay bir surette telkin ettiğini, ancak Felsefe Akaidi sahihai Diniyeyi te'vili kavramağa lâyük ve kadir olup havâssı Ulemaya mahsus olduğunu, Cümhurun zâhire saplanup kaldığını müdafaa ediyor. Felsefe tabiati beşeriyenin son gayesidir; fakat buna erenler Pek az kimselerdir Vahiy bunu itmam eder; mübahasei Felsefiyede Avamın işi yoktur, çünkü iymannı zafe düşürür. Mebahisi Felsefiye Akıl ile müdafaa olunur. Allah hakikati, İlmî ile taharriyi emir ediyor, ancak Felasife hakikaten Dini anlarlar, Müslüman Fırkalarının hiçbir hakikati mutlakayı bulamamışlardır, Feylesof bu firkalardan birini tutmağa mecbur değildir. Felasifeye mahsus olan Din, olan şeyi tetebbu etmektir. Allaha yapılacak en

yüksek İbadet asarını bilmektir, bu marifet bizi bizzat hakikati marifet iletir, Allah yanında en yüksek amel budur.

İbnirüşt Felsefeyi her kayitten azade gören kısa akılları ret ediyor, Felasife ile mütekellime arasında en ziyade münazaayı mucip olan üç mühim meselede her iki tarafı okşıyor, Felasifeye olan isnatları kaldırıyor.

Felsefe düşmanları Felsefenin Kidemi Âlem, Bais ve hesabı inkâr itikatlarına müeddi olduğunu ortaya koyarlar idi. Batinîler bir takım Feylesoflar idi Tabiiyat ile meşğul Âlimler idi, Alamotta vasi bir medreseleri var idi, zaten Felasifenin hududi Şer'a ihtimamları az idi.

İbnirüşt hep bunlara cevap veriyor, Kidemi Âlem meselesinde hilkatı inkâr etmiyor, yalnız Mütekellimenin reylerinden oldukça farklı olarak hilkatı izah ediyor, onlar gibi def'aten bir hilkat, yoktan var olduğunu kabul etmiyor, belki ânbaân teceddüt eden bir hilkat kabul eyliyor, Cümhur için müşahede âleminde, his ve tecrübe sahasında misali olmayan bir manayi tasavvur edemeyeceğini kat'î surette hüküm ediyor, hilkat hakkındaki Ayetleri, Cümhur için te'vili tecviz eylemiyor, yalnız Kur'anın Cümhur için vaz ettiği tasavvur ve temsil ile iktifayı muvafık buluyor, Mütekellimenin ademden, bir zamanın gayrisinde [1] yaradıldığı iddialarını ulemanın bile tasavvur edemeyeceğini Cümhurun evleviyetle tasavvur eyleyemeyeceğini iddia ediyor « Kur'nın hilkat hakkındaki temsili kütübü münezelede vardır » diyor. Bais ve hesap meselesini de inkâr etmiyor, bu bapta kudemanın bir kavli olmadığını beyan ediyor, haşri ecsade evvel kail olanları Hazreti Musadan sonra gelen Beni İsrail Peygamberleri olduklarını iddia ediyor. İbnirüştün bu sözü temmüle muhtaçtır. Hazreti Musa'nın şeriatimde de, kor'anı kerimden anlaşıldığı veçhile Haşri cismanî var idi, yalnız eldeki tevratte yoktur. İbnirüşt haşrieismani ile temsili haşri ruhanî ile temsilden efdal görüyor:

[1] Çünkü âlemden evvel zamanın tehakkuku yoktur.

Felasife ilmi Bari meselesinde ancak zatını bilir davasında idiler. İbnirüşt Buni İna yete mübayin görerek «bütün Alemi bilir, ancak bizim gibi bilmez»deyor da İna yeti Bariy ortaya koyor, gazeliye karşı Ayetlerle isbat ediyor.

Ruhiyatı - İbnirüştün Tabiiyat ve Riyaziyatta zikre şayan bir reyî yok ise de Ruhîyatı her veçhile tetkika değer. Ukul ve Nüfus nazariyesi bunun mevzuunu teşkil eder.

Ukul - Ukul, Ukulifelekiye ile Ukulibeşeriye ayrılır, Ukulifelekiye nazariyesi İslâm Meşailerinin ikinci mebdini teşkil eyler, Halıkın kâinatı nasıl tedbir ettiğini, Halika nasıl ittisal kesip eylediğini meydana kor, İslâm Meşaileri Aristo talimatına Ukulifelekiye nazariyesini ilâve ile mümtaz olmuşlar, Suduri umumî nazariyesini kabul etmişlerdir; evvelce beyan olunduğu üzere Aristo Âlemi halk hususunda bizatihi kaim olan, birbirinden temâmile ayrı bulunan iki unsurun, kuvvet ile maddenin iştirakini; Senvîliği tutuyor idi, bu ise İslâm Felsefesinin temel taşı olan Tevhîde münafi idi Tevhîdi kaldırmaktan ise Seneviligi kaldırmak lâzımgelîyor idi; Aristo talimatının bakiyesine muhalefet bulunmakla beraber zarurî olarak hilkati Âlemi Aristonun senvîliğinden tathir, kuvvet ile madde arasındaki boşluğu Suduri umumî nazariyesi ile imlâ eylemişler idi; İslâm Meşaileri yalnız Aristo şarihliği ile, artık, eksik söylemeyüb Mezhini beyan ile kalmamışlar, belki mezhebini şerh eder iken kendi Mezheplerinin beyanına vesile yapmışlar idi. İslâm Feylesofları Meşailiği tam ve mübteker (Originle) bir surette şerh etmişler idi, Felsefe Kitaplarına dikkatle bakılırsa Görülürki İslâm Felsefesi bizatihi kaimdir. kendilerine hâss olan anaşırı fikriye ile mümtezdir, zamanlarında maruf olan Felsefeden başka bir Felsefedir; İbnirüşt de bu hususta seleflerinden ayrılmamış, Suduri umumî nazariyesini bütün vüs'ati ile kendi Felsefesine idhal eylemiş idi; bu nazariye mucibince bütün kâinat Allahdan sâdır olur, Kâinatı tedbir memleketi tedbire benzer, memleketteki her

şey aynı merkezden sâdır olur, bütün memleket işleri Hâkimi umumî noktasına yönelir, Hâkimi umumî her işin masdarı olmakla beraber her işte onun eli yoktur; işte Hâlik Âlem de dâirei kâinatın merkezi, kâinatı tedbir eden kuvvetlerin masdarıdır, bununla beraber bu kuvvetlerin herbir cüzünde doğrudan doğruya dahli yoktur; Hâlik Fâili mübaşir değildir Kâinatın Hâlika mübaşir olarak, vasıtasız ittisali yoktur, Kâinatın ancak Akli evvele ittisali vardır, Akli evvel Hâlikın vasıtasız eseridir, kâinatın Halika ittisali ancak Akli evvel vasıtasıdır, Akli evvel yıldızların kuvvetinin sadır olduğu mahaldir, Akli evvel Allahın Âlemi halk hususunda bir vasıtasıdır [1].

Akli evvel veya Akli küllî nazariyesi Mesailere mahsustur Eneksağorestan beri kudemâ kâinatın mebdeî ruhanisi Nus (Akıl) olarak kabul etmişler idi, Nev Eflatunîler Ukuli ferdiyenin Akli külliden suduruna kail olmuşlar idi.

Bu nazariyeye göre Felek zihayattır, belki zihayatın, kâinatın eşrefidir. Felek hayatın âzayı aslıyesi itibar olunan birçok dairelerden mürekkeptir, Yıldızlar bu dairelerde devir ederler, Akli evvel bu dairelerin kalbi mesabesindedir, insanın nasıl akli var ise her dairenin de öyle akli vardır, bu Ukuli adide birbirine murtabittir, birbirini veli eder, birbirinin hükmüne tabidir, sonrakiler evvelkilerden sadır olur sonraki Akli evvelki Akilden sudur ettiği gibi Nefis ve Felekde Akilden sudur eder. Ukuli felekiye Feleki azamın hareketini bizim Armıza kadar harekeyi ihdas eden kuvvetlerin, maheklerin şilsilesini teşkil eder, kendi kendilerini bildikleri gibi kendinden uzak olup dâirei sâfilelerde cereyan eden şeyi de bilirler, artık bütün buharekelerin mastarı olan Akli evvel kâinatta cereyan eden şeyleri temâmile bilir, herbir Felekin Akli olduğu gibi Nefsi de vardır,

[1] Filon bu vasıtaya Kelime diyor. Kelime en yüksek ve bütün başkalarını ihtiva eden kuvvettir.

buhalde Felek dokuz, Nefis dokuz, Akıl dokuzdur, Akli evvel ile beraber Ukul ona baliğ olur.

Ukuli Beşeriyye - İbnirüşün Aklibeşeri nazariyesi Kitabın- nefsin üçüncü Kitabının hulasasıdır, şukadarki dekik ve nükteli bir surette mezc, tevfiik hususları unutulmamıştır. İbnirüş Aristonun Aklifaal ile Aklimünfail nazariyesini şerh eder iken eski şârihleri reddetmiş, Aristonun reyini anlayamadıklarını, kendisinin istihrac ettiğini dermeyan eylemiştir ki eslafından hiç biri o yolda izah etmemiştir.

İbnirüş kendine hassolan kudreti fikriyesi ile Aristonun re'yini bulup çıkarmıştır. Aristoya göre Aklifaal veya Fâil insandan temamilen ayrı; madde ile hertürlü imticaztan âridir, ebedidir, İlahidir, Aklimünfail ise iptida insanda olan Akıldır, ferdidir, fanidir, bizzat te'sirâtı hariciyeyi kabule müstaidir, Aklifaalin tesiri olmaksızın Aklimünfail tasavvur olunamaz, Aklifaalin müessir olması da Aklimünfailde olur. Aklimünfailin mahiyeti ve Aklifaal ile olan irtibatı hakkında Aristodan sarîh bir söz malum değildir. İbnirüşte bakılınca Aristo Aklifaal ile kuvvet ve karekenin mahallisuduri olan Aklievvelir kast etmiştir. Aklimünfail de ya insanın Nefsi veya insandaki akıldır. Renan Aristonun akıl nazariyesini şöyle hulasa ediyor: akıl, fiilde iki şeye mühtacdır: 1 - Zati müfekkirin his vasıtasile telakkı ettiği haricî eserler, intibalar. 2 - Eserin hudusi münasebeti ile dahilden sadır olan fiilin aksilamelî; ihsas fikre tefekkür maddesini, aklımahız da suretini verir, böylece akıl ile his makulî ihdas hususunda birbirine yardım etmiş oluyor.

Bu nazariye Bergsondan evvel ondokuzuncu asırda Felasifenin kabul ettikleri marifet nazariyesine eevheri itibarile muhalif değildir.

Eskilere göre nefsin fani olmayan kısmı Aklikülliden gelen ve failiyet kudretini haiz olan kısım ki cevheri mütefekkirin kendisidir, müstakil bir mevcuttur, insan öldükten sonra müstakil mevcut olan Aklifaili külliye iltihak etmekle

nefis ebediyete mazhar olur. İbnirüşte göre Akıl müstakil bircevher değildir, tertibe mühtaç bir unsur değil, belki suveriheyuliyyesi olmayan bir istidattır, zatin bir hâssâsı, bir kudret ve faaliyetidir. Nefis hem infiali, hem fili, hem tesirâtı hariciyeyi kabul etmek istidadını, hem onlara bir mâkul sureti vermek kudretini haizdir. İcabına göre bu iki vaziyetten birini alır; nefisde iki vazife vardır biri suverimakule yapmak, diğeri suveri makuleyi almak, suverimakuleyi yapan Aklifail, alan Aklimünfaildir. Zâhirde ayrı görünen bu iki vazife hakikatte bir vazifedir, Ittisali, nefsin failiyet hassasıdır; marifet, ancak bu iki aklın ittihadı ile olur, Akli münfail bir levhi emlesden ibaret olmakla Aklifailin te'siri ile faaliyete gelir, Aklimüktesep veya müstefad işte bu iki Aklın ittihadı neticesidir, Kuvve nasıl Fiil, Madde nasıl Suret iktizâ iderse Aklimünfail de daima Aklifail ile ittihadı mayil ider, Aklimüktesep Aklimünfailin Aklifaile meyli ve onunla imtizacı neticesinden başka bir şey değildir, Aklimüktesep olmasa İnsan hiçbirşey bilemez. İskenderi Afrudisî Aristoye "Akil suretleri ahze müsteit bir haldir," sözünü isnat itmiş idi, halbuki Aristo böyle demiş, belki ahze müsteit bir mevzu dimiş idi, İbnirüş bu hususda İskendere karşı hüccetler getirmiş, İskenderi pek çok hırpalamış, Aristonun reylerinin hakikatini anlamaktan aciz olduğunu İskenderin kendi ihtirai bulunduğunu beyan etmiştir. Aristoya sadık kalan meşşâilerde meselâ Teofrast, da, Savmastius'da, Nikolada İskenderin nazariyesi yoktur. Bilhassa Sovmastius İskenderi red ediyor, böylece İbnürüştü te'yit ediyorlar. Ukul meslesinde İbnirüşün Aristoya muvafık olan nokta ile ziyadeden neş'et iderek muhalif olan nokta şöyle izah olunuyor. Meşşaiylee Ukul nazariyesini beş maddede hulasa idiyorlar.

1 — Akli Fâil ile Akli Münfail asılde birdir, Akilî Fâil âm dır, maddeden beridir, mebdâi evvel olan halikdan sadır

dır, Akli Münfail Akli evvelden infiali kabul iden kuvayi İnsaniye veya hayvaniyedir.

2 — Akli âm ebedîdir fenayi kabul itmez, infiali kabul eden Akil münfali fenayi kabul ider.

3 — Akli âm ukulin şemsi gibi dir.

4 — Akli Fâil vâhid dir tecezzi ve inkisam kabul itmez,

5 — Akli Fâil diğer ukuli dünyeviye ile, Akli Münfaili İnsani ile hatta Akli Hayvani ile ayniyet kesbeder. Birinci ve ikinci madde Aristo felsefesinde dahildir, bu iki maddeyi kitabında isbat itmiştir, üçüncü maddede tereddüd vardır, bunu kitablardan isbat mümkündür, fakat bazı Felsefeler bunu inkâr idiyorlar. Dördüncü ve beşinci madde ise İslâm Feylesofları tarafından Aristo Felsefesini şerh ittikleri sırada Aristo Felsefesini tekmil ve tehzip kasdile ilave olunmuştur. Aristonun Te ofrast, Aristoksen gibi doğrudan doğruya olan şakirtleri Nefis hakkında Aristodan ayrılıp maddiyüna meyil idiyorlar, onlarca Nefis eczai bedeninin teazzuvu muhassılasıdır, Akli mahiz nazariyesinin bir mahalli yoktur. Fakat İskenderi Afrodisi bu nazariyeyi pek ziyade izah idiyor: Akli münfail yani akli heyülânî dâima bil kuvve olur, bil fiil olmaz. Akli münfail tesavvuratı kabule olan bir istidattır, levhi emles gibidir Marifetullahın tevasutu ile olur. Fertlerin melekeleri birer alet gibidir Akli faal Allahın kendisidir. Allah haricî bir İletimuharreke dir. Aristoya isnat olunan Esolociyada Akil nazariyesi İslâm Feylesoflarının nazariyesi gibidir.

Vahdeti Akıl- İbnirüşün Vahdeti Akıl hakkında kendine mahsus bir Mezhebi vardır, bütün İnsanlarda her Akılın çıktığı ve kaynadığı mahal birdir. O da Akli evveldir, buhalde her İnsandaki Akıl birdir, İnsaniyetin bir Akli vardır, buna İnsaniyet Akli derler, yer yüzünde ebedî olan işte bu Akıldır yani İnsaniyet üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin daim dir, baki dir.

İbnirüş Vahdeti Akıl ile İnsaniyetin ebedî olarak hayatı bulu-

nacağını, Akli Faalin ebediyeti hususunun İnsaniyet için dâimî bir ihya, Medeniyet için daimî bir istimrar olacağını kastidiyor idi, maksadı nizami kevin için pek âli bir maksad idi. İbnirüşt bu reyile Ogüst Konta mübeşşir oluyor idi. İbnirüştün İnsaniyetin ebediyeti meselesi ile Ogüst Kontun İnsaniyetin ebediyetinn müeddi olduğu insaniyeet Dininin vaz'ı arasında tam bir tevafuk görülüyor. Akli mutlak bir mevcuttur, efrada tealluki yoktur, gûya kâinatın bir cüzi mütemmimi gibi dir, insaniyet ise bu aklın ef'alinden biri olmakla vücudi lazım ve ezeli olan bir mevcuttur. bundan dolayı Felsefenin zuhuri elzem, bulunması zarurîdir, ki Feylesof Akli mutlaki temaşa idebilsin, İnsan bu imtiyazi mahsusa ancak ülumi nazariye ile nâil olabilir. Artık İnsan ile Feylesof nizami kevin için mütesavi surette zeruridir, seadeti Nefis veya İttisal nazariyesinin esasi budur.

İbnirütün Vahdeti Akıl nazariyesi, aleyhdarlarına sermaye oldu Sen toma, "Eflatun ve Aristodaki Akıl ile hırsızlar ve yol kesenlerdeki Akıl birmidir,, diyerek kıyamet koparmış idi.

Nüfus-İbnirüşt Nüfusubeşeriye nazariyesinde de Aristodan ayrılmıyor yalnız Nus nazariyesinde Nev Eflatunîlerden müteessir oluyor Aristo indinde Nüs nefsin İnsana âid olan suretidir, İnsan onunla düşünür, onunla bilir, İnsan nezaman, neyi isterse basit olanı da düşünebilir, Flotinde Nus Akli evveldir, nefis Akıl ile madde Âleminde mütevassıttır, Nefsi, uzvî ecsamı, yaşadan, büyüden, nemalandıran bir kuvvi muharrike, maddiyi canlandıran bir nevi kudrettir, Akıl gibi maddenin şartlarından âri değildir, maddeye sıkı surette merbuttur, suretin maddeye ittisali gibi cisme muttasıldır, nefse, bir nevi yarım madde veya pek latif olan maddelerden müteşekkildir dinebilir, nüfus bedenlerin suretleridir beden Nefsile teayyün eder.

Vahdeti Nüfus- İbnirüşt nefsin cevheri herkesde birdir diyerek vahdeti nüfusa kail olmuş idi, Layinpiç

“Monopsychisme,” nazariyesi ile bunu te’vid idiyor idi, bu iki nâzariye arasında mukarenet vardır. Vahdeti nüfus nazariyesinde de aleyhdarları “Nefis hem âkil, hem mecnun oluyor,” diyerek feryad idmişler idi. Vahdeti nüfus nazariyesi Aristo Mezhebinin doğrudan doğruya bir neticesidir, Aristo bunu tasrih itmediği halde Yunan ve İslâm şarihleri bu neticeyi bulmuşlardı, İbnirüştün bütün Yunan şarihlerine tefevvuki vardır. çünkü bu şarihler Aristoyu aslından okumuş okudukları halde İbnirüşt Arapça tercümeinden okuyarak nakil ve tahrif karanlıkları ortasında parlak aklile, kuvvetli zekâsı ile aslından okuyan şarihlerin varmadıkları yere kadar varmıştır.

İttisal- Akli faalin nefis üzerinde iki muhtelif fili vardır, biri Akli hyülanîyi mâkuli idrake kadar iledir; diğeri daha ileri götürerek bizzat maküller ile ittisal ettirebilir. İttisâl şarkda ruhiyatın esası idi, İbni Bacce ve İbni Tüfeyil gibi Endülüs Feylesoflarını işgal itmiştir, İbnirüşt ile bu ikisi arasında dakik bir fark vardır. İbni Baca bunu zühd ile Yamilikosun İttisale ait fedâile müşabih bir tarz ile [1], İbni Tüfeyit ise taşkın bir Tasavvuf ile te’min idiyorlar idi, İbnirüşt ittisali yalnız İlim ile mümkün görüyor, İttisâl Tasavvuf Mezhebi idi, bu babda Mütesavvife yedi derece ve menzil itibar itmişler idi, Renan gibi bazı Feylasoflar buna “biz, siz- sen, ben- ben, sen- ben, o,” Mezhebi diyorlar. İbnirüşt. İslâm Feylasofları arasında Tasavvufu gayet az, Akla, âsarı hakayika ittibai daha çok olan bir Feylesof idi, buna mebni İttisali İlim ile mümkün görüyor, Sofiyenin zühüdlerine ilişiyor, Halik ile Mahluk arasında İttisale sebep ancak İlim oluyor idi. İbnirüşt İlme düşkün, Felseye tutkun idi, ölür iken “Ruhum Felsefenin ölümü ile ölüyor,” demiş idi.

[1] Nev Efatunolardan olan Yamilikos Suriye medresesi Reisi idi: «Mahsusatın ötesine yükselmediği ahlak Felsefesi emir ediyor idi, en büyük Fazilet zühüt Faziletı idi.»

İbnirüşt İttisali şöyle izzah idiyor, nefis İnsana Haliki ezeli ile gereği gibi imtizaç, bir nevi İttisal de te'min edebilir, bu İttisal akli mükteseb vasıtasile tamam olmaz, Akli müktesebin vazifesi Haliki ezelinin harimine kadar götürmekdir, yoksa İttisale kadar iletmek değildir, Akli mükteseb İnsanı İlham tariki ile keşfi esrar noktasına kadar sevk edebilir, bilfarz nasıl ihsas hayali hazırlar, muhayyilenin fili çok şiddetli olunca silinir giderse Akli mükteseb de bir def'a gaye husul bulunca ortadan gaib olur gider, bu hayatta İnsan kendini İline bahse, taharriye vermekle, nazar ile esrararı kâinat perdelerini yırtmakla Allaha irer, perdeler yırtılınca eşyanın künhüne vakıf olur. Kendini hakikati ebediye karşısında bulur. İnsan Allah ile İttisal kesb etti mi onun gibi olur, her şeyi bilir, bu dünyada hayattan maksat fikir ve akli, hasselere, hava ve şehvetlere Hâkim, His, Hava ve şehveti fikir ve akle ram kılmaktır. kemal ancak Ruhun süflî hasselerine hususa ihsasata ait olan meyillerden yüz çevirerek Ülumu tahsil ve tamik ile elde edilebilir. İnsan pek güç olan bu işi başara bilince Mezheb ve Dini ne olursa olsun bu dünyada seadete, Cennete ermiş olur. Bu seadete yalnız Eâzım ererler, onlar ihtiyarlıklarında Riyazeti akıl ve nefis sayesinde, akliyatta uzun uzadıya bahis ve taammuk, bir takım avarızı zâileden iyraz, hayati maddiyede haced mıkdarile iktifa eylemek ile bu seadete nâil olurlar, Pek çoğu ancak ölüm döşeginde ererler, çünkü bu kemali nefsanî kemali cismaniye münakızdır, kemali nefsanî kemali cismanile maküsen mütenasip olarak vukua gelir, cisim zayıf düşünce nefis bu mertebeyi âliyeye yaklaşır. Farabî ahırî ömründe buna muntazır olmuş, nâil olmayınca ölüm döşeginde ona "Hurafe," demiş idi, bu hal onun yokluğuna delil olmaz, fakat elde edemediğine delil olur. Herkes bunu kabule müstaid olmaz buna ancak inayeti İlâhiyenin ihtiyar ettiği güzide zevat ererler.

Mütesavvife bu İttisali, bu seadeti İlim ile değil ancak

teemmül ile, tecerrüd ile, halvet ile bulduklarını iddia ediyorlar, onlara göre İnsan, "fenâ fillâh," e ermek için zatiyetini ifna için bir takım tarikler, şartlar vardır, bu halde "ben Allahım," demek caiz oluyor, onların biri "İbnisinaye bu hubbu İlâhiyi sorme, çünkü bu fennin usulünden hiç bir şey bilmez, belki bütün Felsefe kitaplarını atmalısın ki Eflatue hakiki "Allah," seni Medresende tedris etsin," demiştir. Bu mebadi filasıl İslâmî değil, belki Farisî ve Hindîdir.

İbnirüşt felsefesi Renanın sezdiği veçhile bütün eczası pek kavi bir surette birbirine bağlanmış, kaidesi ilim olan bir Tabiiye Felsefesi gibi görünür, burada Âlem, Kadim, müştekil birbirine mahkûm Mebadi ile mesnu olmuş bütün bu Mebadi bir vaheeti Âliyeye mübhem surette rabıt olunmuştur, bu Mebadiden biri İnsaniyet aklidir, bu akıl sabittir mütegayyir değildir, ne ileri gider, ne geri kalır, ne artar, ne eksilir, halk bunda müşterekdir, muhtelif derecelerde ondan istimdad eder, istimdad ne kadar çok olursa o nisbette kemal ve seadete daha yakın olur; bununla beraber İbnirüşt muasırlarının reylerinden, Tasavvufdan kendini kurtaramamıştır, İttisal hakkındaki reyi bir nevi tasavvufdur şukadarki Gazalının Tasavvufu ruhanisine bedel bir nevi Tasavvufi aklidir, Nev Eflatunilerin fenasıdır. İttisal nazariyesi kaba taslak Aristoda bulunabiliyor.

Akli müfarik ile İttisale gelince İbnirüşt bu babta bir Risale yazmış, orada İnsanın Ukuli müfarıkayı marifete kadir olacağını izah eylemiştir, İbnirüşt Cenâbıhakkın bir makuli yaradılda onu idrak edecek bir aklın icad etmemesini mühal görüyor, akli beşeriye, kadrini yükselderek Akli müfariki idrak, onunla ittad edebileceğini dermeyan ediyor, Akli müfariki idrak etmekle bir istidadi cedid tevellüd ediyor; Akli müfarik Nar; akli İnsani parlayacak, alev olacak kuru ot gibidir, Akli Âm ile İttisal derecatı kemalin en sonudur, bu ise efrade göre muhtelif olur, akli Âm daha Vahdaniyeti mutlaka ile müttesif olan «Hakkıferdi» ile

İttisal zamanında zati muzmahal olur. Akli Âm mefhumatı ezeliyenin mahalli olmakla İttisal hasıl olunca akli İnsani de ezeli olmuş olur.

İbnirüştün bu iki İttisali Aristo Felsefesinden haricdir, Aristo ilk İttisal hakkında “biz bu seadeti bizdeki beşeriyet ile bulamayız, belki bizde Ruh İlâhi ile buluruz,, demekle tabiatı beşeriye hüduduna tam bir riayet ediyor. İkinci İttisal hakkında da ancak «Akli beşeri kendinden beit olan eşyayı idrak etmeğe kadir olup olmadığına dair bir şeyden bahs edeceğiz» ibaresini bulabilmişlerdir. İbnirüşt Kitabının birinde Aklın yani Akli hayulaninin Müfarikatı idrak mümkün olup olmadığından bahs etmiştir ki Aristonun «Nefis» kitabında tetebuini vaid ettiği meseledir. İbnirüşt Aristonun vadini yerine getirmek emelile reyini beyan etmiş oluyor. «İbnirüştün Akli müfarik ile ittissal hakkın»-daki ibaresi İslâm Meşailerinin ukul hakkındaki ibareleri gibidir.

Nefsin ebediyeti — Ferdi olan nefsin ebediyetini tasdik veya inkâr hususları Aristo, ve İbnirüşt Mezhepleri kat'i surette sabit değildir, İbnirüşt Akli heyülâniyi müstakil bir mevcut yapmayup basit bir istidat yapınca insan ile beraber doğup ölüyor, artık Akli faali âmdan başka bir şey kalmıyor, Akli münfail olan Akli heyülânî bizatihi ve münferid olması itibarı fanî, cevheri itibarile baki oluyor, Vahibülakıldan istimdat eden Akli insanî öldükten sonra müstakil ve münferit yaşayamaz, belki öbür hayatta meçhul bir hayatı vardır, fakat öldükten sonra hayat nedir? Aceba ebedî olan Akli külde fenamıdır? Yoksa başka bir şeymidir? Bu mezhep harfiyen Aristo ve İbnirüşt mezhebi değildir. Çünkü bu mevzuda şarihler ihtilâf ediyorlar. Bazılarınca Aristo Akli münfailin fâni olduğunu tasrih ettiği halde diğerlerince Aristo felsefesinin ruhi bu sözün hilâfına delâlet eder, Aristonun Mezhebi muhtelif surette izah olunduğu gibi İbnirüşt Mezhebi de muhtelif surette biraz iyi izah olunuyor, bazılarınca yukarıda beyan olunduğu veçhile izah

olunduğu halde diğerlerince Vahdeti akil hakkındaki Mezhebi hassı nazarı itibare alınarak insaniyet akli hayat ile bakıdır, ebedî olan Akli âm insanlar arasında müşterek olan akıldır. Akli münfail efradın aklidir, efrat ile beraber zâil olur, Akli faal Akli vehiddir, Akli ezelîdir.

İnsaniyet ebedî olunca öldükten sonra hayatı ferdiyenin, cümhurun beyanı veçhile öbür dünyanın bulunması lâzımgelir. İnayeti ilâhiye fani olan mevcuda tesliye için tenasül kuvveti vermiştir, çünkü tenasülde veraset dolayısıyla bir nevi ebediyet vardır. Başka bir reye göre İbnirüş nazârında Hâsse, Zâkire, Hüb ve Büğüz öbür hayatta yoktur, beden inhilâl edince bunun eserlerinden hiçbir şey kalmaz, bâki kalan melekâti âliyesinden olan Akıldır. Melekâti safilesi olan Hâsse ve zâkir Hüb ve Büğüz fânidir, bu reyi Aristo Felsefesini Dine tatbik eden Alber, Sen Toma gibi Âlimler Aristo Felsefesinden çıkarmışlardır. Bu hususta metnin bir hükmü yoktur, mana şerh ve te'vil ile çıkarılıyor, göya metin cemaddır, şarih şerh ve te'vil ile Mezhebine uygun bir hayat veriyor. İşte Felsefenin Aristo şerhlerindeki, Beşerin merceii olan Kütübu münzeleyi Tefsirdeki ihtilâfların menşei budur. İbnirüş bu reyi kitaplarında saraahaten söylemiyor, çünkü bu reyinde haşir ve ebediyeti saraahaten inkâr vardır, şu kadarki İbnirüşün Mezhebinin ruhu bu neticeye varabilir. İbnirüş yokarda beyan olunduğu üzere bir takım kitaplarında öbür dünyayı asla inkâr etmiyor, İkab ve Sevabe itikad ediyor; anlaşılıyor ki orada babaları ve dedelerinin Mezheplerinde bulunan bir mü'min gibi kalbinden yazıyor, fakat akıl ile aklın masdarından, İletülileden bahse gelince burada perde altında kalan hakikat mağarasına girmek isteyen bir Feylesof kesiliyor, artık öldükten sonra ne ferdî hayat kalıyor, ne Cümhurun inandığı öbür düuya kalıyor. Bu izaha göre İbnirüş Kanta mübeşşer oluyor, öbür dünyaya inanıyor, fakat ilmen isbat edemiyor, iman sahasında öbür dünya var ise de ilim ve felsefe

sahasında yoktur. Kant da Cenabıhak ve Ruhî ilmen isbat edemiyor, fakat onlara inanıyor. öyle zan olunurki haşri cismaniye Cümhur gibi inanmıyor, sevap ve ikabı da bu dünyade görüyor. Cümhurun öbir dünya hakkında“fazileti dünyeviye seadeti uhreviyeye vesiledir,,gibi sözlerini muzır bir vehim görüyor, fazilet bu menzileye inince onu fazilet saymıyor. İbnirüşd diğer bir yerde de Eflâtuna çıkışıbor « bu hurafat ümmetin ukulini hususa çocukların akıllarını dâlâlete düşürür, hiç te menfeati yoktur» diyor, demek oluyor ki İbnirüşd du meselede ilmî bir bahse ihtimam etmiyor. Bu itikadın hakikatin de degil sıfatında cidale girişiyor. Haşri cismaniye Şeraiyi tesrih etmiştir, buna karşı ne isbat ne ibtal yolunda bir şey söylemek vacip değildir, fakat Gazliye lâyük gördüğü veçhile söyle demek vacip olur «öldükten sonra ecsam aynile avdet etmez, çünkü madunun ayni ile iadesi muhaldir. fakat emsali avdet edebilir, bu iki cisim eskisi ile yenisi cins ve nev,a nazaran birdir, iki değildir, nitekim Aristo “Kevnüfesad,, kitabında helâki kabul eden mevcut, helâkdan sora zatine mümasil olarak avdet etmez, belki cinsinden olan nevi ile iadesi caiz olur demiştir, bu nefis başka bir cisim olabilir ise de eski cisim olamaz; çünkü toprak ile fâni olmuştur avdet edemez. İbnirüşd «Uyku nefsin baksına delildir, nasilki uyku halinde bütün hâlâtı nefis muattal olduğu halde nefsin bunda fili devam ediyor ise akıl veya nefis azayi cisme mürtabit olmaksızın münferid ve müstakil fâil olarak baki olur» söz ile nefsin bakasını kabul etmiş oluyor fakat başka bir yerde «akıl tecezzi etmez, şahsiyeti yoktur, şahsiyet has-seden naşidir, akıl her kesde birdir, İnsan hasseleri itibarile şahsîdir, müfreddir, akıl itibarile değil, çünkü akıl müte-cezzi değildir» diyor.

Hulasa Farabinin Mead meselesinde reylerinde ihtilâf bulunduğu gibi İbnirüşdün de mead meselesinde reyleri birbirine uygun değildir, bunda mazur olabilir, İbnirüşd

“İhtiyarlardaki zâfibasara sebep aletin, Gözün zafıdır, hsa-
yo kuvvei basıranın zafı degildir» sözlerle mübayenetin
vechini İzah ediyor, Nüfus ebdana tabi olmayınca ferdi
olarak hayatını mümkün görüyor.

İbniruşt meseleyi Vahye arz ile iktifa ediyor, akle arza
yanaşmıyor, yalnız akla uygun bir te'vil ile sıfatını tevil
eyliyor. Yukarıda beyan olduğu üzere diğer dinlere müsa-
maha ediyor, Şerayin mebadii ammesinde Hakimin şüphe-
sini tasrih etmesini, Şerayi ile istihfaf etmesini, iptal veya
isbatına girişilmesini tecviz etmiyor. Şerayi ve fedâili iptal
kassında bulunan zındıklara pek şiddet göstariyor «Felsefe
bütün kayıtlardan sıyrılmağa zeriadır» itikadında bulunan
bazı zayıf akıllıları reddederek Felsefe ile iştiğal edenler-
den bütün şüpheleri kaldırıyor.

İzmirli

İ. Hakkı
